

Keel ja Kirjandus

5
2000

*Emakeele Selts 80
Allusioonid Lepiku luules
Eesti värssromaan
Vestluse vaatlus jätkub
Setu itku sõnad
Miskeelne teadus?
Intervjuu Joel Sangaga*

KOLLEEGIUM:

Mati Erekt, Tiit Hennoste,
Rutt Hinrikus, Arvo
Krikmann, Hasso Krull,
Valter Lang, Helle
Metslang, Karl Pajusalu,
Peeter Päll, Raimo Rääg,
Rein Raud, Kristiina Ross,
Jüri Talvet, Ülo Tedre,
Peeter Torop, Jaan Undusk,
Ülo Vaik, Mart Velsker,
Tiit-Rein Viitso, Ülle Viks,
Haldur Öim.

TOIMETUS:

Mart Meri
(peatoimetaja),

Eevi Ross
(tegevtoimetaja),

Väino Klaus
(keeleteaduse osakonna
toimetaja),

Heldur Niit
(kirjandusajaloo ja rahva-
luule osakonna toimetaja),

Piret Viires
(kirjandusteooria ja -kriitika
osakonna toimetaja),

Tiina Hallik
(toimetaja),

Reet Sepp
(tehniline toimetaja).

Toimetuse aadress:
10119 Tallinn, Roosikrantsi 6.
Telefonid 6 449 228, 6 449 126.
Faks 6 441 800.
E-post KK@eki.ee

Trükkida antud 3. V 2000.
Trükiarv 1200.
Trükikoda Printall.
10134 Tallinn, Tatari 64.

Praaeksemplari vahetab ümber
trükikoja müügiosakond
Tatari 64 (tel 6 698 463).

SISUKORD

M. EREL. Emakeele Selts 80	313
A. MIHKELEV. Allusioonid ja intertekstuaalsus Kal- ju Lepiku luules	317
K. MURU. Eesti värssromaanist üldvaates	325
V. SARV. Sõnad setu surnuitku kontekstis	334
L. KEEVALLIK. Keelendid <i>et ja nii et</i> vestluses	344
K. ROSS. Intervjuu Joel Sangaga	359

MISTSELLE

R. TAAGEPERA. Maridest ja marilastest	362
---------------------------------------	-----

RAAMATUID

I. SILD. Klassika võidukäik	364
O. KRUIUS. Abimees nii ausale eksaminandile kui ka leidlikule spikerdajale	365
A. VERSCHIK. Põlev tuhk	369

RINGVAADE

J. ROSS. Mart R Emmeli mälestuseks (31. X 1944— 12. IV 2000)	371
S. VARE. Keelekorralduse konverents 18.—19. XI 1999	373
V.-L. KINGISEPP. Miskeelne teadus ja kõrgharidus? Õiendus	379

SUMMARIA	384
----------	-----

K a a n e l: Nikolai Triik. Kirjastuse Maa signeeet (1913).

Ajakiri kuulub MLA (Modern Language Association of America)
andmebaasi.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel
© Keel ja Kirjandus ® Periodika AS

KEELENDID ET JA NII ET VESTLUSES*

LEELO KEEVALLIK

Kõne on keele esmane esinemisvorm ja enamik inimesi kõneleb oma igapäevases elus palju rohkem kui kirjutab. Seega võiks oletada, et enamikule keele kasutajatest on kõne grammatikal olulisem roll kui kirjakeele grammatikal. Need grammatikad nimelt võivad sõltuvalt oma funktsioonidest üsna suuresti erineda: kirjakeel on suhteliselt monoloogiline, kõne aga oma kõige harilikumal kasutusosal — vestluses — olulisel määral polüloogiline ning kohaldunud suhtluse vajadusteks. Kuigi kirjakeelel ja kõnel on loomulikult oma ühisosa, ei tohiks kirjakeele grammatikat automaatselt pidada kogu keele kohta kehtivaks. Kirjakeele ja kõne erinevused võivad olla nii kvalitatiivsed kui ka kvantitatiivsed.¹

Viimasel aastakümnel on järjest rohkem teadvustunud vajadus uurida grammatikat selle kõige sagedasemas ja loomulikumas keskkonnas: igapäevases suhtluses.² See tähendab muu hulgas seda, et keelejuhi küsitlemisel saadud andmed pole keele grammatika kirjeldamiseks piisavad, sest need peegeldavad vaid üheainsa väga ebaloomuliku situatsiooni keelekasutust. Loomuliku suhtluse grammatika uurimine on aga oluline seepärast, et keel kujuneb suurel määral välja niisugusena, nagu keelekasutajatel igapäevases elus kõige rohkem on vaja.³ Grammatika formeerub kasutuses, seega ka suhtluse käigus ning grammatilised vormidki võivad alguse saada vajadusest mingit tegevust korduvalt läbi viia. Nagu elegantselt väljendub John DuBois: "Grammars code best what people do most"⁴ ("Grammatika kodeerib kõige paremini selle, mida inimesed kõige rohkem teevad"). Muidugi ei piirdu keelt kujundavad funktsionaalsed jõud vaid sotsiaalsete vajadustega, kuid keele kujunemise uurimisel on interaktiivse motivatsiooni olemasolu seni alahinnatud.

* Vt ka ajakirjas sel aastal ilmunud suulise kõne alaste artiklite sissejuhatavat artiklit: T. H e n n o s t e, Suulise eesti keele uurimine: transkriptsioon, taust ja korpus. — Keel ja Kirjandus 2000, nr 2, lk 91—106. K.o kirjutise autor on kasutanud mõnevõrra erinevaid transkriptsioonimärke kui T. Hennoste: () — halvasti kuulnud kõnelõik; oletatavasti öeldu; @ — naerune hääl; hhh — hingab välja; 0jah0 — hääleta tekst, enamasti sissehingamisel.

¹ Vt näiteks: W. L. C h a f e, Integration and Involvement in Speaking, Writing, and Oral Literature. — Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy. Norwood, N.J., 1982, lk 35—54; D. B i b e r, Spoken and Written Textual Dimensions in English. Resolving the Contradictory Findings. — Language 1986, nr 62 (2), lk 384—414. Kokkuvõtte uurimustest võib leida: W. L. C h a f e, D. D a n n e n, The Relation between Written and Spoken Language. — Annual Review of Anthropology 13. Palo Alto, 1987, lk 383—407.

² B. A. F o x, S. A. T h o m p s o n, A Discourse Explanation of Relative Clauses in English Conversation. — Language 1990, nr 66 (2), lk 297—316; C. E. F o r d, Grammar in Interaction: Adverbial Clauses in American English Conversations. Cambridge, 1993; C. E. F o r d, B. A. F o x, Interactional Motivations for Reference Formulation: He had. This guy had, a beautiful, thirty-two O:lds. — Anaphora in Discourse. Amsterdam, 1996, lk 145—168; E. O c h s, E. A. S c h e g l o f f, S. A. T h o m p s o n (toim), Grammar and Interaction. Cambridge, 1996.

³ Kujuneva grammatika mõiste (ingl *emergent grammar*) pärineb P. Hopperilt: P. H o p p e r, Emergent Grammar. — Berkeley Linguistic Society 13, 1987, lk 139—157; P. H o p p e r, Emergent Grammar and the a Priory Grammar Constraint. — Linguistics in Context. Connecting Observation and Understanding. Norwood, N.J., 1988, lk 117—134.

⁴ J. D u B o i s, Competing Motivations. — Iconicity in Syntax. Amsterdam, 1985, lk 363.

Käesolev kirjutis vaatlleb kaht keelendit *et* ja *nii et*, mis eestikeelses vestluses ja kirjakeeles huvitaval moel erinevad ning mille funktsioonid on suures osas interaktiivsed. Mõlemad esinevad nii kirjas kui ka kõnes väga sageli, kuid kirjakeele ja isegi kirjandusliku dialoogi põhjal on keelendite interaktiivset funktsiooni praktiliselt võimatu uurida. Selleks tuleb neid vaadelda reaalselt: jälgida, mida kõnelejad nende abil teevad ja kuidas vestluskaaslased sellele reageerivad. Niimoodi konkreetseid voorujärgendeid, s.t vestlejate koostööd uurides ongi võimalik näha, mida keelendi abil suhtluses korda saadetakse.

Artikkel põhineb kõige harilikumatel igapäevastel telefonivestlustel ning kolme ajalehemüüja ühe öhtu telefonikõnedel (1997. aasta sügisel). Ajalehemüügistvestlused on lindistatud ühe eesti ajalehe juures, kus selleks spetsiaalselt palgatud inimesed öhtuti potentsiaalsetele klientidele koju helistasid. Igapäevased vestlused on lindistatud kolmes eri kohas Tallinnas, kus makk oli telefoniga paar nädalat ühendatud ja kus inimesed oma harilikke jutujärgendeid pidasid. Neist oli selle töö kirjutamiseks võimalik kasutada 139 liitreeeritud kõnet. Vestlejateks on igas vanuses ja mõlemast soost ühiskeele kõnelejad, kuid kõige rohkem on nende hulgas 20—25-aastasi naisi, kes osutsid kõige lahkemateks abistajateks.

Ajalehemüügi kõnesid oli kokku 105, mis tähendab, et peale kolme müüja (üks naine, kaks meest) on lindistatud 105 erinevat klienti. Enamik lindistatutest räägib selgelt eesti ühiskeelt, kuid mõnel kliendil on saarte ja läänemurde jooni. Käesoleva kirjutise seisukohalt sellel ilmselt suurt tähtsust ei ole ja toodud järeldused peaksid üldjoontes kehtima eesti ühiskeele kohta.

Sidesõna *et* kasutati neis 244 vestluses kokku 1369 korral, neist *nii et*-i koosseisus 162 korda. Selle andmebaasi põhjal on järgnevalt püütud selgitada, missugune on nende kahe keelendi kasutus ja funktsioon kõnes. Igaks juhuks tuleb aga meeles pidada, et pole välistatud nende keelendite teistsugune käitumine näost-näku suhtluses ja/või teiselaadsetes vestlustes.

1. Järeldav/kokkuvõttev keelend *nii et*

Nii et on "Eesti keele grammatika" (edaspidi EKG) põhjal alistav korrelaatsidend, kus korrelaatsõna *nii* võib olla oma semantilise ja süntaktilise iseseisvuse kaotanud ja kus keelend *nii et* seetõttu markeerib pigem lausetevahelise seose laadi kui laiendab üht pealause komponenti.⁵ Selle illustreerimiseks on toodud järgmised näited.

- (1) a. Sa tule varem **nii**, et me jõuaksime nelja silma all rääkida.
- b. Sa tule varem, **nii et** me jõuaksime nelja silma all rääkida.

Variandis *a* on *nii* viisimääruslikuks korrelaatsõnaks, variandis *b* on *nii* oma iseseisvuse kaotanud.

Kõnes on *nii* iseseisvusetus vägagi ilmne: *nii* ja *et* esinesid ülalkirjeldatud korpusel järjestikku 162 korral ning sellest ainult 20 korral oli *nii* viisilause korrelaat. Muidugi on *nii* oma korrelaadifunktsiooni säilitanud juhtudel, kus ta paikneb pealause keskel ja teda laiendav *et*-kõrvallause järgneb mõni aeg hiljem (nt E: [---] *aga: m kas sa oleksid **nii** nõus et **äkki** sa teeks neile mingit sportmänge (1.0) ja ma üldse ei tuleks K3B1T⁶*). Kuid järjestikku esinevad *nii* ja *et* on kõnes kasutusel kui ühendkeelend, mis viitab küll

⁵ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn, 1993, lk 110—111.

⁶ Iga näite lõpus olev kood märgib, kus kõnelõik paikneb originaallindil.

tekstis tahapoole, aga mille alistav funktsioon pole kuigi selge. Ka kõlab ta vestluses väga sageli ühe fonoloogilise sõnana, mida võiks kirjutada *niiet* või *niet*. Niisiis esineb sel keelendil tunnuseid, mis lubavad rääkida grammatikaliseerumisest: keelendiosade tähendus on mingil määral hägustunud (*nii* ei näita viisi ja *et* pole alistav) ning nad on fonoloogiliselt kokku sulanud; ühendkeelendi tähendus on eristunud ning selle kasutus on laienenud uutesse kontekstidesse.⁷

Millist funktsiooni täidab keelend *nii et*? EKG põhjal esineb see kõrvalauasetüüpidest vaid viisilauseis⁸ ja tagajärelauseis.⁹ P. Palmeos iseloomustab seda kui tulemus- väljendajat.¹⁰ Viisilauseist oli juba juttu, tagajärelause näiteks on EKG-s järgmine lause.

(2) Ma oleksin kukkunud ilma sinu toetuseta, **nii et** olen sulle tänulik.

Mis puutub tulemus- või tagajärelauseisse, siis siinses materjalis saab küll mõningaid juhte nendena vaadelda, kuid kõigi esinemisjuhtude ühise nimetajana tuleks pigem kasutada määratlust *järeldav* või *kokkuvõttev lausung*. R. Pajusalu on raadiointervjuude põhjal leidnud, et keelendit *nii et* kasutatakse suulises kõnes reformuleeringute alguses.¹¹ Sarnaselt on soome keele puhul analoogilist keelendit kirjeldatud kui parafraasi alustajat.¹² Käesolevas materjalis aga ulatuvad *nii et*-iga algavate lausungite propositsioonid sageli eelnevatest propositsioonidest nii kaugemale, et sobilikum tundub neid pidada üldisemalt järeldusteks või kokkuvõteteks kui lihtsalt eelõeldu parafrasideks.

Järelduse väljendamise vahendid tunduvad kirjakeeles ja kõnes olevat oluliselt erinevad. EKG-s on kirjeldatud sündide järeldav funktsiooni,¹³ kuid seal mainitud kirjakeelseid rinnastavaid sündideid kasutatakse vaadeldavas materjalis üliharva. Nii tuli keelend *järelikult ette* vaid üks kord, ühendid *see tähendab* ja *see on* järeldavas tähenduses vastavalt üks kord ja neli korda. *Niisiis* ja *seega* ei esinenud kordagi. Samal ajal tarvitati telefonivestlustes teatavas mõttes järeldava keelendina sageli sõna *siis* (nt lausungites *ega siis midagi, teeme siis nii*). *Nii et* esines kokkuvõtvas-järeldavas tähenduses aga koguni 142 korda. Seega ei lange järelduse väljendamise vahendid kirjas ja kõnes sugugi kokku.

Kirjakeelega sarnanevaid tulemus- või tagajärelausungeid leidub siinsetes vestlustes eelkõige sel puhul, kui kõneleja iseenda jutust kokkuvõtte teeb, seega monoloogilises tekstis. Vaadake näiteks üht tüüpilist vestlusloiku, kus potentsiaalne ajalehe klient K seletab müüjale M, miks tal pole võimalik ajalehte tellida.¹⁴

⁷ Seoses ühendkeelendiga *nii et* on ka huvitav mainida, et ühendis *niimoodi et* on korrelaatsõna *niimoodi* oma viisimäärusliku korrelaadifunktsiooni säilitanud 44 juhul 46-st, mistõttu võib oletada, et *niimoodi et* ja *nii et* pole eesti keele kõnelejate jaoks päris sünonüümid. Kolmandat kirjakeeles analoogilise esinemusega ühendit *nõnda et* ei kohanud vestluskorpuses aga kordagi.

⁸ EKG II, lk 304–305.

⁹ EKG II, lk 311.

¹⁰ P. P a l m e o s, Eesti keele grammatika II. Teine vihik. Sidesõna ja hüüdsõna. Tartu, 1967, lk 19–20.

¹¹ R. P a j u s a l u, Regulative Utterances in Estonian Literary Dialogues and Radio Interviews. — Estonian in the Changing World. Tartu, 1996, lk 154.

¹² A. H a k u l i n e n, Palauteilmauksista. — Suomalaisen keskustelun keinoja I. Kieli 4, 1989, lk 108–109.

¹³ EKG II, lk 280

¹⁴ Alltoodud kõnekeelsetes näidetes on kõik vestluses esinenud nimed, sh ajalehete nimed ja kõnelejate endi nimed, muudetud.

- (3) 1 K: jah oleks tore jah aga praegu .hh selle kuu sees mul tõesti võimalik üldse maksta ei ole=
 2 M: =ei [ole jah]
 3 K: [mul on] juba tehtud siuksed ostud ära pensioni sain neljandal
 4 ja [n ü ü d] on üüriraha veel ja=
 5 M: [mhmh]
 6 M: =ah[ah]
 7 K: [j a] söögi jaoks hh
 8 M: mhmh mh[m h]
 9 K: [nii et] kaunis kitsi @see asi@= (RA2)

K väidab kõigepealt, et tal pole võimalik raha maksta (rida 1), ning jätkab seletusega (read 3, 4 ja 7), mille võtab kokku *nii et*-vooruga real 9. Seda lausungit võib vaadelda kirjakeelepärase tagajärgelausungina: "kitsidus" on selle tagajärg, et kõneleja K on "juba siuksed ostud ära teinud".

Alljärgnevalt kirjeldatakse aga kolme käesoleva materjali põhjal eristatavat *nii et*-i funktsiooni, kus tagajärje või tulemuse väljendamine ei ole sugugi selge.

1.1. Iseenda jutu kokkuvõte/järeldus. Enda jutust kokkuvõtet tegev *nii et* võib paikneda nii voozu algul, nagu ülal (näide 3), kui ka selle keskel (näide 4). Mõlemal juhul on selge, et kõneleja teeb kokkuvõtte või järelduse sellest, mis eelnevalt ise öelnud, ning et see kokkuvõtte või järeldus on vestluses osalejate jaoks oluline argument. Järgnevas näites põhjendab K, miks ta ei soovi ajalehe tellimist jätkata.

- (4) 1 K: nojah tegelt ei ju: kui: ma vaatan et kui aitab ühest lehest küll ka ee
 2 kui e niiviisi kohalik leht on siis e siis saab e kohalikkude a uudist ja raadiost
 3 ja televisioonist nüüd saad kõik ee vabariigi a uudised nii et au- .hh ee ausalt
 4 öelda. hh mme ausalt öelda mm m (.) ega ega ee[ee]
 5 M: [uu]distepuudust ei [ole]
 6 K: [uudiste-]
 7 puudust ei ole jah selles suhtes on küll ea (0.5) et siin tuleb näe pidevalt on raadios ka iga tunni tagant tuleb päevauudist tulevad raadios telekast tuleb päevauudise- e või päe-mm päevakaja ja mis sealt kõik tulevad nii et ikka on kursis kõigega
 11 M: mh[mh]
 12 K: [m]is maailmas toimub mis Eestis toimub ja (S1B10)

Selles näites üritab klient kõigepealt ise teha oma jutust kokkuvõtet (rida 3—4), kuid produtseerib rea hesitatsioone,¹⁵ nii et müüja tuleb talle appi ja teeb kliendiga solidaarselt talle endale ebasoovitava järelduse (uudistepuudust ei ole, s.t teist lehte pole juurde vaja tellida). Teisel korral (rida 9—10) teeb klient järelduse täielikult ise.

Sellise kõnekeelse kasutusega sarnaneb EKG-s kirjeldatud *nii*-korrelaadi *et*-tagajärgelause¹⁶ (näide 2). Kuid vestluses võib sama meetodiga teha kokkuvõtteid ka vastaskõneleja jutust.

1.2. Vestluspartneri jutu kokkuvõte/järeldus. Järgnevas näites (5) soovib helistaja H kõnelda Enega, aga saab teada, et teda pole enam kodus. Sellest teeb ta *nii et*-vooruga järelduse real 4, mille õigsust kõne vastuvõtja I omakorda kinnitab. Erinevalt iseenda jutu kokkuvõtetest ei saa siinset *nii et*-vooruga pidada ei tulemus- ega tagajärgelauseks. Sama kehtib kõigi selle alalõigu näidete kohta.

¹⁵ Hesitatsiooni mõiste kohta vt: T. H e n n o s t e, Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulises tekstis. — Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari 5.—7.5.1993. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu 44. Turku, 1994, lk 33—51.

¹⁶ EKG II, lk 311.

- (5) 1 I: tervist Ivo Kelder kuuleb
 2 H: tere: kas Ene on veel kodus
 3 I: ei ole
 4 H: nii et ta juba läks
 5 I: jaa (K1A11)

Siinses näites on ka selge, et helistaja H teadis Ene võimalikust lahkumisest juba eelnevalt. Sellest annab tunnistust sõna *veel* real 2. Seega ei baseeru H järeldus mitte ainult I informatsioonil, vaid ka tema enda eelteadmistel.

Järgnevas näites (6) teeb müüja M potentsiaalsele ajalehetellijale soodsa ettepaneku, mille kohta too "midagi ei arva" (read 4 ja 6). Sellest järeldab müüja, et K ei soovi lehte tellida. Järeldust alustab jällegi keelend *nii et*. Samuti nagu näites 5 kinnitab vastaskõneleja K seepeale järelduse õigsust, mis viitab sellele, et kaasvestleja jutu põhjal järeldavad *nii et*-voorud nõuavad selle vestleja kinnitust, kelle jutust järeldus tehti.

- (6) 1 M: =ee pakkusin äsja välja sellise võimaluse et te saaksite praegu telefoni teel
 2 lehte tellima-akata(.) kuuekümne viie krooni eest ühe kuu hinna eest kaks
 3 kuud .hh mis te sellest arvate
 4 K: ei ma ei arva üldiselt midagi
 5 M: ei arva hetkel midagi=
 6 K: =ei arva üldse [midagi] jah
 7 M: [ahhaa]
 8 M: nii et etkel ei soovi jah
 9 K: ei= (RA28)

Keelendi *nii et* kasutuse iseloomulikuks tunnuseks on see, et kogu info, mille põhjal kokkuvõtte või järeldus tehakse, on eelnevalt mõlemale vestluses osalejale kättesaadav ega ole sisuliselt olulinegi, kes järelduse/kokkuvõtte konkreetsetelt sõnadesse paneb. Üks vestlejatest esitab n-õ faktid, olukorra kirjelduse, argumendid vms ja siis teeb kas ise sellest vajaliku järelduse või teeb selle keegi teine. *Nii et* jätab seega mulje, et järeldus/kokkuvõtte on eelneva loogiline jätk, et juba toodud argumendid (või ka mõlema osalise eelteadmised, nagu näites 5) viivad mõõdapääsmatult niisugusele järeldusele. Kui vestlejad üksteise argumente ühtmoodi tõlgendavad või kui neil on ühised eelteadmised, siis peaksid nad ühele ja samale järeldusele jõudma. Sageli niimoodi juhtubki, aga mitte alati.

Järgnevas näites (7) formuleerib müüja M oma ettepaneku *nii et*-voorus, justkui see tuleneks loomulikult eelnevast (rida 4). Samas pole selles vestluses varem tagasihelistamisest juttugi olnud ja seetõttu ei saa ettepanekut otseselt järelduseks ega kokkuvõtteks pidada. Üks võimalikke analüüse on, et müüja soovib minna tema jaoks enesestmõistetavasse järgmisse vestlusfaasi (vt järgmine alalõik). Klient peab aga selle "järelduse" peale pika pausi ning pakub välja hoopis teise lahenduse (rida 6). Nii paus kui ka *noo*, markeeritud sissehingamine, *ota aga* kui ka kõhatused (*khm khm*) — kõik viitavad mitte-eelistatud vastusestruktuurile,¹⁷ s.t ettepaneku tagasilükkamisele. Kuigi kliendi abikaasat pole hetkel kodus ja temaga tuleks veel rääkida, ei anna klient tagasihelistamiseks kohe oma nõusolekut ning tema jaoks ei olnud müüja järeldusena formuleeritud ettepanek ilmselt endastmõistetav.

- (7) 1 K: =teate ma räägin abikaasaga veel
 2 M: a[h a a o n -]
 3 K: [teda ei ole praegu] kodus=

¹⁷ Mõistet *mitte-eelistatud struktuur* (ingl *dispreferred structure*) kasutan vestlusanalüüsi tähenduses nagu nt: J. Heritage, Garfinkel and Ethnomethodology. Cambridge, 1984, lk 265—280.

4 M: =ahaa .hh nii et ma elistan teile siis teine õhtu tagasi

5 (1.0)

6 K: noo ja hhh ota aga khm khm võib-olla ma teen ise selle [asja ära] (ÜB2)

Vastaskõneleja jutust kokkuvõtet või järeldust tegev *nii et* paikneb alati voozu alguses. Sellest eespool võivad voozu olla vaid uue info vastuvõttu markeerivad keelendid, nt partikkel *ahah/ahaa*, info kordamine, sõnaühend *no selge*, lihtsalt *noo* ja *selge* jms. Huvitaval kombel võib sellele eelneka ka *et*, mille funktsioone kirjeldatakse allpool.

Tuleb ka tõdeda, et ülaltoodud 1.1 ja 1.2 tüübi piir pole selge. Vahele on mõlemad vestluses osalejad järelduse aluseks oleva info autorid ja kokkuvõtte või järeldus tehakse lihtsalt mõnest vestluse osast.

(8) 1 M: ja aadress on Pruuli tüksteist kakskümmend vi[is]

2 K: [ja]a (.) jaa

3 M: nii et aadress on ka korras=

4 K: =jaa= (S1B3)

Näites (8) esitab ajalehemüüja kontrollküsümuse kliendi aadressi kohta. Klient kinnitab seda ning seejärel teeb M kokkuvõtte, mis tugineb mõlema vestluspartneri antud infol. Et aadress on korras, tähendab muidugi seda, et müüja paberites on kirjas õige aadress. Kuna aga müüja on ka kliendile kirjasoleva aadressi ette lugenud ja too on selle kinnitanud, siis baseerub järeldus kogu vestlusfaasis käsitletud infol.

Vestlusfaasist kokkuvõtte tegemisega on otseselt seotud ka keelendi *nii et* kolmas selgemalt eristatav kasutusala.

1.3. Järgmise vestlusfaasi üleminek. *Nii et*-i kokkuvõttev/järeldav funktsioon on ilmne ka juhtudel, kus *nii et*-voor justkui võtab eelneva vestlusfaasi kokku, lõpetab selle ning alustab uut.¹⁸ *Nii et* markeerib ka, et uus faas järeldub konkreetset eelnevast. Säärane järgmise teema juurde üleminek toimub näites (9).

(9) 1 K: [aga] kahe:: .h kaks kuud ja: palju see maksta tuli=

2 M: =ee kuuskend viis krooni kahe kuu eest .hh [ja siis]

3 K: [j a a] olen nõus kohe

4 M: nii et ma vormistaksin kohe ära ja [see maksmine toimu-]

5 K: [j a: p a l u n a g a] kuhu ma maksta [saan]

(RA38)

Siinses näites vestlevad ajalehemüüja ja klient lehe tellimise hinnast. Niipea kui klient on oma nõusoleku andnud, lõpetab müüja selle vestlusfaasi, minnes *nii et*-voozuga sujuvalt uue loogiliselt järgneva teema juurde. *Nii et* lubab ka varasema vestlusteema juurde tagasi pöörduda, tehes selle taas aktuaalseks ning alustades seega uut faasi. Oluline on see, et ka niisuguses uut faasi alustavas kasutuses peab vestluspartner *nii et*-lausungiga nõustuma või mitte nõustuma, täpselt nagu tüübis 1.2 (vt näide 9 rida 5). See näitab, et *nii et* on keelend, mis seob mõlemat vestluses osalejat ja puudutab nende vahelist koordinatsiooni.

Järgmise faasi mineku funktsioon võib taas olla läbi põimunud teiste ülalkirjeldatud funktsioonidega. Üks ei välista teist. Nii järeldus kui ka kokkuvõtte, eriti selgelt aga just oma või vestluspartneri (või mõlema) jutu kokkuvõtte võib markeerida uude faasi suundumise alguse.¹⁹ Näites (10) on müü-

¹⁸ Käesolevas pole võimalik vestlusfaaside analüüsiga sügavuti minna. Loodetavasti on kõik siin alalõigus käsitletud juhtumid ilma faasi või teema täpsema määratlusetagi piisavalt mõistetavad.

¹⁹ Osa kokkuvõtetest on eelneva jutu põhjal tehtud nn formuleeringud ning seda, kuidas formuleeringuis kasutatakse teema ning ka kogu vestluse lõpetamisel, analüüsitakse

ja pikalt seletanud sooduspakkumise tingimusi ning lubanud hiljem tagasi helistada. Selgitus lõpeb real 1.

- (10) 1 M: seal ulgas on ka Esmaspäevaleht ja teevee teataja
2 K: aahah (.) jaa väga kena
3 (0.5)
4 K: mhmh
5 M: nii et teil mõtlemisaega on
6 K: jah ((naer)) [h]
7 M: [ja] detsembris ma kuskilt võtan teiega ü[hendust]=
8 K: [j a a h]
9 M: =detsembri alguses=
10 K: =jah (.) s-sobib
11 M: sobib teile]
12 K: [ja:]
13 M: vä:ga kena (.) nägemist [ja ilusat] sügist
14 K: [nägemist]
15 K: aitäh teile ka=
16 M: =aitäh nägemist=
17 K: =nägemist (S1A10)

Pärast seda, kui klient on infole reageerinud (read 2 ja 4), võtab müüja kogu eelneva jutu kokku, põhimõtteliselt korrates juba teadaolevat: et kliendile antakse mõtlemisaega ja et ta helistab detsembris uuesti. Et see kõik on juba enne kokku lepitud, siis võib sellist kokkuvõtvat kordamist pidada vestluse sisu-faasi lõpetamiseks ning vestluse lõpufaasi ettekuulutamiseks. Oluline on sealjuures see, et lõpufaasi alustamisse kaasatakse niimoodi ka vastaskõneleja, sest *nii et* markeerib, et kõnelejad võiksid järgneva lausungi propositsiooni suhtes olla ühel nõul, sest see on vaid eelneva kokkuvõte/järeldus. Vestluse lõpetamise koordineerimine on aga osalejate hea sisetunde säilitamisel väga oluline: see ei tohi toimuda ei liiga kiiresti ega liiga aeglaselt ega ka mitte ühepoolselt. See-tõttu nõuab jutuajamise lõpuleviimine mõlema osalise peent koostööd.²⁰

Kokkuvõttev *nii et* võib paikneda isegi päris vestluse lõpus huvastijäru-faasi sissejuhatuseks, tekitades mulje, et huvastijätuni jõuti mõlema vestlusosalise koostöös nagu näites (11).

- (11) 1 M: .hh (0.4) no ühesõnaga ma võtan siis ee (1.0) esmaspäeval see on kolmeteis-
2 kümnes kui ma ei eksi ja kolmeteiskümnendal võtan ühendust
3 K: jah
4 M: .hhh nii et ead õhtut ja nägemist
5 K: teile ka
6 M: aitäh (S1A6)

Siinses näites vastaskõneleja otseselt *nii et*-lausungiga ei nõustu, aga läheb siiski pakutud faasimuutusega kaasa ning näitab seeläbi implitsiitselt ka muutusega nõustumist.

On raske öelda, kui võrd *nii et*-i kasutus ja tähendus sõltuvad selle komponentide kasutusest ja tähendusest. Küll on aga selge, et *nii* ja *nii et* mõlemad funktsioneerivad faasi lõpetajatena ja/või uue faasi alustajatena. Langeva intonatsiooniga *nii*-d üksinda kasutatakse kõnes samuti ühe tegevuse lõpetamise ja/või teisele tegevusele ülemineku funktsioonina (kuidas *nii* abil teema lõpetatakse/uut alustatakse, on R. Pajusalu kirjeldanud ka raadioin-

põhjalikult teoses: J. C. Heritage, D. R. Watson, Formulations as Conversational Objects. — *Everyday Language. Studies in Ethnomethodology*. New York, 1979, lk 123–162.

²⁰ H. Sacks, E. A. Schegloff, Opening Up Closings. — *Semiotica* 1973, nr 4, lk 289–327.

tervjuude põhjal²¹). Siinses korpus esines sellist kasutust 30 korda. Järgnevas näites (12) kasutab I seda koguni kaks korda järjest, mõlemal korral markerimaks pausi ajal toimunud otsimise lõppu ja valmisolekut uue tegevuse — numברי ettelugemise — juurde minna.

- (12) 1 I: [aga:] aga sel juhul e oleks hea k-kas te faksiga saate mulle saata ve
2 H: [n o] miks mitte ikkagi saan
3 I: [faksiga]
4 I: oot ma otsin kohe faksi numbri sis
5 (21.0)
6 I: nii minu faks töö juures on e
7 (0.7)
8 mis ta nüüd on ei nää nüüd siin kohe
9 (0.7)
10 mis ta nüüd on kohe
11 (0.9)
12 nii viis kuus kuus kaks
13 H: jah
14 I: neli viis kaheksa (K3A5)

Kokkuvõtteks võib keelendi *nii et* kõnekeelse kasutuse kohta väita, et ta markerib kõige üldisemalt kokkuvõtet või järeldust ja/või uude vestlusfaasi minekut. Seega võib *nii et*-i abil vestlust juhtida. See oli eriti selge müügi-vestlustes, kus kliendid kasutasid keelendit järeldavas tähenduses vaid 20 korda ja vestlust suunavad müüjad 56 korda. Laiemas laastus esines järeldav *nii et* müügi-vestlustes üks kord iga 54 voo ru kohta, tavavestlustes ainult üks kord iga 101 voo ru kohta.²² Pealegi kasutati seda tavavestluses valdavalt iseenda jutust kokkuvõtte tegemiseks. Seega on *nii et*-i vestlust reguleeriv funktsioon üsna ilmne.²³ Kirjakeele põhjal sedastatud tulemus- või tagajärjelauset võib *nii et* aga alustada eelkõige monoloogilisemates tekstides, s.t kui kõneleja teeb kokkuvõtte või järelduse iseenda jutust.

2. Omistav keelend *et*

Keelendiga *nii et* sarnaneb mõnevõrra keelend *et*, mille esinemus kõnes samuti kirjakeelsega ei kattu. Sõna *et* kirjeldatakse eesti keele grammatikas kui alistavat sidesõna,²⁴ mis märgib, et kõrvallause on pealausest sõltuvuses.²⁵ *Et*-i funktsioonidena nimetatakse üldalistamist, tulemuse väljendamist (ka *nii et*, *nõnda et*), otstarbe väljendamist (ka *selleks et*), põhjendamist (ka *sest et*, *sellepärast et*).²⁶ Vastavalt liigitab EKG *et*-iga algavad kõrvallused komplementlauseteks²⁷ ning adverbialauseteks, kus *et* esineb kvantumilausetes, viisilausetes, vastandavates kõrvutuslausetes, põhjuslausetes, mööndlausetes, otstarbelausetes ja tagajärjelausetes.²⁸ Järgnevalt on esitatud kõigi mainitud lausetüüpide kohta käivad EKG näited.

²¹ R. Pajusalu, Deiktikud eesti keeles. Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis. Tartu, 1999, lk 71.

²² Kuigi *voor* on iseenesest problemaatiline mõiste, on need kogu korpusel ulatuses ühtmoodi määratud ning toodud arvud peaksid seetõttu olema kõnekad.

²³ Vt ka: R. Pajusalu, Regulative Utterances in Estonian Literary Dialogues and Radio Interviews, lk 153–156.

²⁴ P. Palmeos, Eesti keele grammatika II, lk 110.

²⁵ P. Palmeos, Eesti keele grammatika II, lk 17.

²⁶ P. Palmeos, Eesti keele grammatika II, lk 19–20.

²⁷ EKG II, lk 283–287.

²⁸ EKG II, lk 302–311.

- (13) a. Ta teadis, et sõbral oli õigus (komplementlause)
 b. Uks avanes sel määral, et tema vahelt tuli nähtavale pea (kvantumilause)
 c. Kirjutuslaud on sedasi, et istujal jääb vasak käsi akna poole (viisilause)
 d. Selle asemel et õppida, laskis ta õues ringi (kõrvutuslause)
 e. Et lektor haigestus, (siis) jääb loeng ära (põhjuslause)
 f. Vaatamata sellele, et aeg oli hiline, ei tahtnud keegi lahkuda (mööndlause)
 g. Otsin ettekäänat, et lahkuda (otstarbelause)
 h. Mida sa seal näed, et nii hoolega vaatad? (tagajärelause)

Ülalolevates näidetes esineb *et* nii korrelaatsõnadega (b, c, d, f) kui ka ilma, aga *et*-i alistavas funktsioonis pole ühelgi juhul kahtlust. Kõnes seevastu pole üldse selge, kas *et* käitub alati alistava keelendina. Vaadagem näiteks järgmist vestluslõiku, kus ajalehemüüja M oma ajalehte pakub. Rasvaselt trükitud *et*-id ei ole kuigi selgelt alistavad ega allu kuigi hästi kirjakeelepärasele analüüsile.

- (14) 1 M: ahaa .hh aga tähendab ee meie elistamise põhjus oleks selline olnd et .h me
 2 oleks saand teile pakkuda praegu ühe kuu hinna eest kuuekümne viie krooni
 3 eest kaks kuud meie lehte .hh et ee kas võib-olla siiski oleksite sellest uvitatud
 4 et see võimalus teil praegu hetkel on
 5 K: ahaa=
 6 M: =et noh kas siis ok- näiteks novembris kasvõi käima panna et siis käiks aasta
 7 lõpuni ja .h tuleksid jõulunumbrid sinna sisse .h
 8 K: mh[mh]
 9 M: [et] kõike kuuekümne viie krooni eest
 10 K: mhmh (RA11)

Tundub, et tegemist on kasutusega, mida kirjakeele grammatikates pole kirjeldatud.

Järgnevas analüüsis jäetakse vaatluse alt välja need *et*-id, kus korrelaatsõna on eelnevas tekstis olemas, kus verb eeldab komplementlausena *et*-kõrvallauset (*loodame, usun* jne) ja kus *et* alustab kirjakeelepärast üksinda otstarbe-, tagajärje- või põhjuslauset. Seega jäävad vaatluse alt välja kõik *et*-i kasutusjuhud, mis langevad kirjakeelega kokku ja kus *et*-il on eelkõige grammatiliselt alistav tähendus. Käsitletakse vaid neid juhte, kus *et*-il on pigem teistsugune, vestluse seisukohalt oluline pragmaatiline tähendus. Kirjakeelepärane esinemus moodustas keelendi koguesinemusest umbes poole, alljärgnevalt tegeldakse niisiis teise poolega.

2.1. Propositsioonide iseendale omistamine. Keelendite *et* ja *nii et* funktsioonid kattuvad osaliselt. Nii näiteks võib sidesõna *et* kasutada kokkuvõtva ja/või järeldava keelendina, nagu järgnevas näites (15), kus ajalehemüüja seletab arve maksmise korda ning annab sellele kokkuvõtva-järeldava hinnangu *et*-voorus (rida 4). Sellele järgneb vestluspartneri nõustumine nagu *nii et*-voorude puhul tavaline.

- (15) 1 M: ää toimetada t- arve mis teile kätte tuleb see on kas siis maksta: pa- pangast
 2 ülekandega või siis sidejaoskonda
 3 K: ahah
 4 M: et küllaltki lihne
 5 K: jah [se]da küll= (RA12)

Niisuguste näidete põhjal võiks sõna *et* pidada keelendi *nii et* lühivariandiks, kus *et*-i järeldav tähendus on lihtsalt pisut nõrgem kui *nii et*-il, kuid päris täpselt nende keelendite funktsioonid siiski ei kattu. Püüan allpool näidata, et eelkõige kasutatakse sõna *et* kellelegi omistatavate lausungite alguses, seega omistava keelendina. Ühe ja sama vestleja kõnes funktsioneerib selline kasutus aga sageli eelneva seletusena. (Seletuste ja parafraside alus-

tamist on vooralguselise *et*-i funktsiooniks peetud ka soome keeles.²⁹) Muidugi on järelduse ja seletuse piir üsna hägune, nii et järgnev analüüs püüab pigem esitada tendentse ja iseloomustada prototüüpseid kasutuspiirkondi, kui neid funktsioone rangelt eristada.

Näites (16) püüab müüja potentsiaalset ostjat veenda nende lehte tellima.

- (16) 1 K: [sest et prægu] rahaline olukord on ka niuke et ma ei saa kohe välja midagi [käia]
 2 M: [no]
 3 selles see nagu: - selles see asi ongi et noh te p-prægu kohe nagu ei peagi midagi
 4 välja käima [.hh et] noh et te saate ise varieerida=
 5 K: [mhmh]
 6 M: =kuidas teil nagu s- [millal] teil endal raha on: =
 7 K: [mm]
 8 M: =ja .h et no lihtsalt et me nagu saame varem ära vormistada et noh see aasta
 9 lõpp on nagunii siuke ullumaja siin et .hh et noh nagu te alati iga aasta on
 10 olnd .hh et noh ma lihsalt pakkusin välja et ku te noh (.) olete kindlad tel-
 11 lijad [---] (RB1)

Ülalolevas näites esineb *et* müüja jutus tervelt 10 korda. Mõni neist on seotud korrelaatsõnadega (r 3 *selles see asi ongi*, r 9 *siuke ullumaja siin*) või alustab komplementlauset (r 10 *pakkusin välja*, *et* [---]). Kahel korral on tegemist keelendi kordusega (r 4 *et noh et*, r 9 *et .hh et*), aga peale selle esineb *et* veel rohkelt — kõik rasvaselt trükitud juhud nõuavad teistsugust seletust, kui kirjakeele grammatika pakub.

Rasvaselt trükitud korduv *et* real 4 annab kaks tõlgendusvõimalust: kas on tegemist lihtsalt korrelaati *selles* laiendava *et*-i kordusega, s.t *et* müüja loetleb väiteid, või on tegemist kogu müüja eelnevat teksti seletava ja laiendava lausungi algusega. Mida kaugemal selline kaheti tõlgendatav *et* korrelaatsõnast paikneb, seda tõenäolisem on, et tegu on millegi muu kui korrelaatsidendiga. Nii näiteks järgmis(t)e *et*-iga algava(te) lausungi(te) puhul (*ja .h et no lihtsalt et me nagu saame varem ära vormistada*) on juba palju raskem väita, et tegu on ikka sama korrelaadi *selles* laiendiga. Küll on aga selge, et ajalehemüüja toob endiselt oma pakkumise soodsuse kohta põhjendusi, mis *et*-i abil eelnevale tekstile tagasi viidates seletavad pakkumise sisu.

Järgmine *et*-lausung (*et noh see aasta lõpp on nagunii siuke ullumaja siin*) sarnaneb kirjakeelsete põhjuslausetega, kuid samal ajal võib sedagi tahtmise korral analüüsida keelendina, mis seletab taas kord eelnevat ettepanekut. Kõige selgem on aga *et*-i nn seletav kasutus lausungis *et noh ma lihsalt pakkusin välja* [---].

Samalaadselt võib analüüsida näidet (14), kus kõik neli rasvaselt trükitud sõna *et* alustavad eelnevat teksti täpsustavaid, kordavaid või selgitavaid lausungeid. Esimene neist kordab pakkumist eksplitsiitselt (*et ee kas võib-olla siiski oleksite sellest uvitatud*), teine seletab eelnevast vestlusest endast mõistetavalt järelduvat (*et see võimalus teil praegu hetkel on*), kolmas täpsustab pakkumist (*et noh kas siis ok- näiteks novembris kasvõi käima pan-na*), neljas kordab vana infot (*et kõike kuuekümne viie krooni eest*). Kõik viitavad tagasi eelnevale ning seletavad või parafraseerivad juba väljaöeldud lausungeid. A. Raussi nimetab niisuguseid lausungiridu soomekeelse materjali põhjal parafrasikettideks.³⁰

Kokkuvõttes võib selle ja rohkete analoogiliste näidete puhul väita, et kee-

²⁹ A. Raussi, *Et(tä)-partikkelilla alkavat lausumat keskustelussa*. Pro-gradu tutkima. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki, 1992.

³⁰ A. Raussi, *Et(tä)-partikkelilla alkavat lausumat keskustelussa*, lk 40–51.

lend *et* alustab sageli lausungeid, mis seletavad eelnevat ning tal võib muude funktsioonide kõrvalgi olla suuremal või vähemal määral seletavat tähendust. Üldisemalt on aga näidetes (14—16) sõna *et* võimalik analüüsida kui enesele tagasi viitavat keelendit, mis tähendab umbes 'teiste sõnadega', 'ma tahtsin öelda' või 'nagu ma juba ütlesin'. Kõneleja astub siin justkui iseenda varasema minaga dialoogi, seletades omaenda sõnu ning omistades seletused/täpsustused/kordused jne *et*-i abil iseendale tagasi viidates.

Umbes viiendik 1207-st *et*-i esinemisjuhust oli seletava/parafraaseeriva tähendusega.³¹ Samal ajal oli korpuses haruharva EKG-s toodud kirjakeelseid seletavaid rinnastussidendeid:³² sõna *nimelt* kasutati 14 korda, keelendit *see tähendab* seletavas tähenduses 9 korda ja keelendit *see on* 3 korda. Seletavas tähenduses esines vestlustes sageli siiski *tähendab* üksinda: 144 korda. Järelikult erinevad lisaks järeldavatele keelenditele ka seletavad keelendid kirjas ja kõnes oluliselt.

2.2. Vestluspartnerile propositioonide omistamine. Samuti nagu keelendi *nii et* puhul nägime, võib ka *et* seostada kõneleja sõnad vestluspartneri omadega. Järgnevas näites (17) alustab *et* voo ru, mis tõlgendab vastaskõneleja voo ru ja kontrollib selle mõistmist (rida 7). Vastaskõnelejale tähendusi omistav *et* paikneb reeglina voo ru alguses, samade eranditega nagu *nii et*.

- (17) 1 M: kas teie peres loetakse ka aeg-ajalt Eesti Õhtulehte
 2 (1.0)
 3 K: ei loe=
 4 M: =ei loe (.) [ja] kas on mingi kindel põhjus miks te ei loe
 5 K: [ei]
 6 K: a kust need pensionärid seda raha võtavad
 7 M: ahaa [et raha] raha taga (.) [seilsab siis asi=
 8 K: [()] [jah]
 9 K: =jaa= (RA8)

Samuti nagu mõningate *nii et*-voo ruude puhul nägime (tüübid 1.2 ja 1.3), nõuab *et*-voo ru vestluspartneri kinnitust (rida 8—9). See fakt toetab oletust, et tegu on vestluspartneri sõnade tõlgendusega, millele too peab oma nõusoleku andma või — vastupidi — sellest keelduma. Keelend *et* markeerib nüisugustel juhtudel seda, et järgneva lausungi propositioon kuulub kaasvestlejale, kellel on õigus selle paikapidavuse üle otsustada. See väide tundub ehk veenvam, kui vaatame veel mõnd näidet.

Näites (18) vabandab potentsiaalne klient, et tal pole majanduslikult võimalik lehte tellida ja seepärast pole talle mõtet tagasi helistada. Sellele järgneb müüja tõlgendus, mis on vormistatud *et*-lausungitena (rida 5) ja millega klient ei nõustu (rida 8—9).

- (18) 1 K: no teate v-vist võib-olla isegi te: oiate raha rohkem võib-olla kokku kui te ei
 2 elista @sest et@ .hh
 3 ma: kahtlen meie majandusseis ei võimalda seda praegu
 4 (1.5)
 5 M: et selles on nigu asi et et me- et meie nigu v meie lehe vastu nagu preten-
 6 sioone ei ole
 7 K: öö mhh noh: kuidas ma ütlen tähendab ee .h teil on (.) ee palju paberit suur
 8 leht aga ausalt öeldes ütleme mei- minul kui siin Kuressaare elanikul nüüd
 9 väga palju lugeda ei ole seal sees (S1A13)

Näide (19) on analoogiline. Enne selles toodud vestluslõiku on üks sõb-
³¹ Kõnekeeles on ka selliseid spetsiifilisi *et*-i kasutusjuhte, mida siinses töös ei käsitleta. Näiteks esineb ta sihitislausete alguses ([--] *siis onju peab vahepeal seletama, et kes on prohvet* K2B2).

³² EKG II, lk 280.

ranna (L) teisele kurtnud, et ta ei leia kusagilt Silveti sõnaraamatut. See teema lõpeb L-i kirjeldusega ridadel 1—2, kus ta seletab, et müüjad pakkusid talle poodides pidevalt väikeseid sõnaraamatuid. M reageerib sellele, öeldes *nojah*, ning vahetab pärast pausi teemat, küsides, kas L-il on jõuluringid ostetud (*.h kingid on ostetud siis nüüd ve*, rida 8). L vastab eitavalt ning sellele järgneb M-i tõlgendus, et L tahtiski ainult Silvetit jõuluringiks osta (rida 10). Asesõnavorm *seda* viitab Silveti sõnaraamatule. Erinevalt eelmisest näitest nõustutakse siin vestluspartneri tõlgendusega real 12—13.

- (19) 1 L: no ei s- n- teistes poodides seal oli kõik pakkusid mulle neid väikseid kogu
 2 aeg a no mida ma nendega teen mul on endalgi need väikesed olemas=
 3 M: =nojah
 4 (1.0)
 5 L: [m]
 6 M: [.h] see et ee (0.5) .h jah ei mul (oligi)
 7 L: (ma i tea)
 8 M: .h kingid on ostetud siis nüüd ve=
 9 L: =kule ei ole
 10 M: [m et seda tahtsidki aint osta jah] (.) mmh
 11 L: [h e h e h e ()]
 12 L: n- seda tahtsingi emale ma vist ostan mingi ripsmetuši tal sai otsa vähemalt
 13 tal on vaja seda (M2B1)

Siinses näites on *et*-voor vormistatud küsimusena (*jah*-jätkuga küsimused on kõnes väga levinud), mis loomulikult nõuab vastust. Kuid näidetes (17—18) nägime, et ka väitena esitatud *et*-voorud eeldavad vastaskõneleja nõustumist või keeldumist.

Mõnel puhul lähevad *et*-voorus tehtud "tõlgendused" vastaskõneleja sõnadest väga kaugemale. Mida kaugemal on omistatava lausungi sisu vastaskõneleja enda sõnadest, seda suurem on muidugi oht, et vastaskõneleja ei võta talle omistatud mõtet omaks. Ning mida kaugemal on *et*-lausungi sisu eelnevast, seda rohkem tuleks seda analüüsida kui omistamist, mitte pelgalt tõlgendust või parafrasi. Keelendi *et* abil teeb kasutaja lihtsalt katse oletada vastaskõneleja seisukohta, mis ehk ainult osaliselt on tingitud eelnevast vestlusest. Nii formuleerib üks kõneleja teise eest ideid, mis võivad olla rohkem või vähem eelneva vestlusega seotud.

Näiteks läheb alljärgnevas vestlusloigus ajalehemüüja "tõlgendus" tellija sõnadest väga kaugemale. Selles vestluses pole varem sõnagagi juttu olnud teiste väljaannete tellimisest. Kui klient K on öelnud, et ta praegu ei soovi oma lehe tellimust pikendada (rida 2) ning ei vasta kohe positiivselt ka järgmise aasta kohta, siis leiutab müüja tema eest vabandusi, mis kliendile tegelikult keeldumise kergemaks teevad. Esiteks pehmendab müüja oma pakkumist mööndusega, et järgmise aasta kohta on veel vara küsida (rida 5). Teiseks omistab ta *et*-i abil ostjale sobiva vabanduse, millega too kiirelt nõustub (rida 9—10).

- (20) 1 M: .h kas te olete nüüd ka mõelnud teda pikemaks tellida
 2 K: eeh ei:: ma vast ei ole (0.5) praegu küll valmis selleks
 3 M: aga järgmiseks aastaks
 4 K: no=
 5 M: =vara veel muidugi [k ü s i d a]
 6 K: [vara on (veel)] vara jah öelda @praegu hh veel seda @ .hh
 7 aga jah jah nii ta on
 8 M: .h et sel aastal käivad nagu teised väljaanded teil=
 9 K: =jah mul:: käivad siin midagi no ma olen pensionieas inimene ka ega mul ei
 10 ole ka võimalusi nii hh eriti (S1B4)

Vahel jätkab üks kõneleja teise lausungit. Müügivestluses võib müüja aidata ostjal K oma kriitikat formuleerida (mis teeb ostjale midu ebameeldiva keeldumise lihtsamaks). Järgnevas näites (21) püüab klient K formuleerida oma kriitikat ajalehe kohta. Müüja aitab teda selles (rida 4), lisades K poolt alustatud lausungile puuduva öeldise. Ka siin pole tegemist parafrasiga, vaid eelneva põhjal oletatud lausungilõpuga, mis *et*-i abil kaasvestlejale omistatakse.

- (21) 1 K: see on: see on ka üks põhjus me just siin abikaasaga omavahel rääkisime et
 2 et .h et et materjali on küllaltki palju aga (0.4) aga midagi noh sedasi (0.5)
 3 et ta kangesti kutsu ostma
 4 M: et [niisugune asi] nagu puudub=
 5 K: [(no seda)]
 6 K: =seda nagu (.) mingi iva või mingi selline jah tõmbe- tõmme (.) või midagi
 7 siukest vist .hh võib-olla pole arjund ka meil eriti (0.5) teisi päevalehti siin
 8 me pole ammu enam tellind ka (S1A13)

Samal ajal aga esineb ka juhtumeid, kus *et*-i abil praktiliselt eelnevat korratatakse. Eriti sageli juhtub seda nn kontrollküsimumustes nagu näites (22).

- (22) 1 K: ei kahjuks ei saa sest me lä- sõidame minema kohe
 2 M: ahhaa et sõidate ära=
 3 K: =jah= (RA25)

Kõikidel ülalkirjeldatud juhtudel on aga kokkuvõttes tegu lausungitega, mille sisu eest "vastutab" vastaskõneleja, kes ka selle õigsuse üle järgnevas voorus otsustab. Mida kaugemal on lausungi sisu eelöeldust, seda selgem on *et*-i omistav funktsioon.

2.3. Kolmandale isikule propositsioonide omistamine. *Et*-i omistavaks keelendiks analüüsimist toetavad ka juhud, kus viidatakse kolmandale isikule ja kus tegemist ei ole pelgalt seletuse ega eelneva teksti parafrasiga. Sellised juhtumid sarnanevad vähemalt käesolevas materjalis iseenda jutu seletustega selles mõttes, et alati edastab vaid üks vestleja kellegi kolmanda kõnet, mõtteid vms. Olgu selle kohta toodud vaid üks lühike näide, kus *et*-i abil markeeritakse, et tegu on kaudse kõne jätkumisega (näide 23, rida 5). Seega viitab *et* kolmandale isikule ja omistab järgneva lausungi talle.

- (23) 1 I: a kuidas sellel Ahtil see verivorsti tegemine (0.5) pidi akkama toimuma
 2 V: ai ma i tea
 3 I: ta Püves ju rääkis midagi et: ta pidi (.) soolikaid ise ostma ja akkama täitma ja
 4 V: aa ei ma ei tea
 5 I: et valget vorsti tegema (K3A3)

Samasugune ilma selge seletava tähenduseta omistamine esineb ka esimese isiku puhul, kui enamasti viidatakse iseenda või "meie" varasematele mõtetele, tunnetele vms. Järgnevas näites (24) vestlevad ema (E) ja eemalviibiv tütar (H). E on just rääkinud, et neile toodi koju uus laud, aga lahtiste osadena, mille peale H vastab, et loomulikult tuleb sellised asjad ise kokku panna (rida 1). Selle peale hakkab ema seletama oma ja "meie" mõtteid. Ta kasutab verbivorme *mõtsin* ja *mõtsim*, millele järgnevad *et*-komplementlaused, aga hiljem viidatakse mõtlemisele tagasi vaid *et*-i abil. Seletavad ega parafraseerivad pole lausungid *et* [oleks] *seegi koos old*, *et kui ei saa akkama et siis kutsume pühapäevaks Taivo appi* [---].

- (24) 1 H: ahah [n o] muidugi ise peate panema mis sa mõtsid siis [et suur laud] tuleb
 2 [kohe]
 3 E: [0jah0] [((naer))]
 4 E: [ei] ma mõtsin et vata seal on sahtlitekapp et [oleks] seegi koos old [et sah]tid
 5 tead aga ma ei tea
 6 H: [a a] [mm]

7 E: kudas eks me siis vaata [mõts]im et no akkame laupäev panema et kui ei saa

8 akkama et siis=

9 H: [mm]

10 E: =kutsume pühapäevaks Taivo appi tead (K2A2E)

Esimese ja kolmanda isiku puhul ei ole muidugi vastaskõneleja nõustumine või mittenõustumine aktuaalne.

Et omistamine toimub kõigi kolme isiku puhul, tundub kõnes *et*-i kõige üldisemaks funktsiooniks olevat just nimelt järgneva lausungi omistamine ja *et*-i seletavate/parafraaside lausungite alguses kasutamine võib sellest tuleneda.

Tegelikult on *et*-lausungis sageli raske täpselt määratleda, kuivõrd kõneleja "hää" on põimunud teiste "häälega" või mitte. Eriti raske tundub see olevat hinnanguliste lausungite puhul nagu näites (15). Kas müüja öeldud lausung *et küllalhti lihtne* on tema enda jutu kokkuvõtte või kliendile omistatav hinnang? Niisiis on ülalkirjeldatud esinemustüübid ikkagi vaid prototüübid, mitte selgete piiridega klassid, mistõttu ka konkreetseid tüüpide esinemussagedusi on võimatu arvudes esitada.

Kokkuvõte

Ülaloleva põhjal võiks öelda, et keelendid *nii et* ja *et* on kõnes kasutusel ka kirjakeelest erinevates funktsioonides, mis on eelkõige tingitud kõne dialektilisusest. Kui vaadelda, kuidas *nii et* käitub kõnejärjendites, siis selgub, et selle üldisemaks funktsiooniks on kas iseenda, vastaskõneleja või isegi mõlema vestleja jutu kokkuvõtmine ja sellest järelduste tegemine ning kokkuvõtte kaudu ka ühest vestlusfaasist teise üleminek. Keelendi *et* vestluses kasutamine erineb kirjakeelsest eelkõige tema omistava funktsiooni poolest, mis ilmneb kõigis isikutes. Omaenda jutule tagasiviitamisel on *et*-il sageli ka seletav funktsioon.

Ühe olulise küsimusena kerkib ülalöeldust muidugi see, kas keelendeid saab üheselt alistavateks ja rinnastavateks jagada, nagu seni kirjakeelse materjali põhjal tehtud.³³ Näiteks järeldavat ja seletavat seost on eesti keeleteaduses rinnastavaks liigitatud, kuid nii mõneski mõttes sõltuvad *et*- ja *nii et*-lausungid eelnevast, eelkõige sisuliselt. Nii meenutavad vastaskõnelejale ideid omistavad *et*-lausungid komplementlauseid. Süntakiliselt on aga tege- mist lausungitega, mis on eelnevatega samaväärsed ning kus pealauseid pole enamasti võimalik tuvastada.³⁴ Seega tundub, et neil keelenditel võib vestluses korraga olla nii rinnastava kui alistava seose tunnuseid ning üldisemaltki pole võib-olla alistavate ja rinnastavate osalauseste vahe kõnes kuigi selge. Eespool kirjeldatud *et*-i ja *nii et*-i funktsioneerimine võiks olla üheks näiteks, kuidas kirja ja kõne grammatikad oluliselt erinevad ning kuidas isegi kirjakeele grammatilised kategooriad ei pruugi kõne puhul rakendatavad olla.

³³ Kirjakeele analoogilise probleemi kohta vt: R. K a r e l s o n, Lisandusi eesti sidesõnade liigitusele. — Emakeele Seltsi aastaraamat 24, 1978. Eesti sõnavara. Tallinn, 1980, lk 41–48.

³⁴ Tundub, et komplementlauseid on kirjakeeleski teistest alistavatest osalausestest mõnevõrra iseseisvamad: EKG-s liigitatakse komplementlauseid väit- ja küsilausesteks, mida adverbiaal- ja relatiivlauseste puhul ei tehta (EKG II, lk 283). Võib-olla ongi kõnekeelses kasutuses tegu pealause kadumise järel iseseisvunud komplementlausestega, kus *et* on grammatikaliseerunud lausungialguseliseks vestluspartikliks. Analoogilisi pealause kadumisega kaasnenud arenguid on kirjeldatud jaapani keele puhul, nt: R. S u z u k i, Grammaticization in Japanese: A Study of Pragmatic Particleization. Dissertation, UCSB, March 1999.

Käesoleva artikli jaoks rinnastuse-alistuse vastandus muidugi probleem ei ole, sest siin käsitleti keelendeid *et* ja *nii et* eelkõige suhtluse, tegevuse tasandil ning nende kategoriseerimisele ei pööratud tähelepanu. Interaktiivne vaatenurk võimaldas loodetavasti välja tuua nende keelendite prototüüpsed kasutusala vestluses.

Tegemist on siiski vaid väga ülevaatliku ning keelele keskendunud analüüsiga, mille täpsema tegevusanalüüsiga täiendamine oleks tingimata vajalik. Näiteks on selge, et vestlejad kasutavad vastaskõneleja juttu tõlgendavaid *et*-lausungeid kõnevooru üleandmiseks, aga ka jätkamaks omaenda voo ru seletavate lausungitega pärast seda, kui kaasvestleja pole ootuste kohaselt voo ru üle võtnud. Teisest küljest on võimalik jälgida, kuidas *et*-lausungeid kasutatakse kaasvestleja teema jätkamiseks ning selle toetamiseks: näidetes (20—21) oli näha, kuidas ajalehemütüjad võisid *et*-voo rus ajutiselt üle võtta kliendi vaatepunkti. Niisiis on *et*-i kirjeldamiseks paratamatult vaja arvestada interaktiivseid tegureid. Et ka *nii et* seob vestlejad "ühise" kokkuvõtte või järeldusega, on mõlemad käsitletud keelendid vestluses olemuslikult interaktiivsed.

Autor on väga tänulik Renate Pajusalule, kes on artiklit põhjalikult kommenteerinud.

